

מירי הורביץ

טר"ף בפי חיים הזז: קו לשון בסיפוריו

פתח דבר

יצירתו של חיים הזז, שזה מקרוב מלאו מאה שנים להולדתו, עמדה במוקד עיוניהם ומחקריהם של חוקרי ספרות ושל חוקרי לשון רבים. אנשי הספרות התעניינו בין השאר במוטיווים ספרותיים ובנושאים המשתקפים בסיפוריו¹; אנשי הלשון התעניינו באוצר המילים של הזז, בחידושי המילוניים, בבבואותיהן של לשון המקורות היהודיים (בעיקר לשון חכמים) ושל לשון היהודים התימניים המשתקפות בסיפוריו, בדרכי לשונו וסגנונו ועוד². ועדיין אין בידינו תיאור מקיף של לשונו ושל סגנונו. מאמר זה לא בא אלא להוסיף אך נדבך אחד לבניין התיאור המתבקש: לשונות טר"ף.

1. בין סוגל סגנוני לקו לשון

אכן, לשון טר"ף לגווניה רוחת בסיפורי הזז³ ומסבה את תשומת הלב אליה כאל שימוש לשון ייחודי לכאורה. בכל זאת נמנעתי בכוונה גדולה (בתיאור הדברים

* המאמר הוא עיבוד של מקצת הדברים שנשאתי בערב ההוקרה לכבודו של פרופ' יעקב אלרונד שהתקיים ב' בניסן תשנ"ו (31 במארס 1996) במכון מו"א שליד האקדמיה ללשון העברית בירושלים.

1. למשל: מירון; מיכלי; ברזל, דימוי ובבואה; זמרון, נוסחים; הנ"ל, הסיפור הסימלני; שקד, דרכי אפיון; הנ"ל, הזז; הנ"ל, קצק הימים; לאור, פתח דבר; שביד; סמילנסקי; מגד; שנהר; וינמן; ורסס; לנדאו, יודקה; הנ"ל, סיפורי הזז ועוד רבים.

2. למשל: בהט, עגנון והזז; הנ"ל, שיטת השינויים; הנ"ל, שיטת הדימויים; גרינברג; פישלר, העצמה; הנ"ל, מילון; הנ"ל, הלצה; הנ"ל, ארכאזום; רצהבי, לשונות עבריים; הנ"ל, בעלי תריסין; הנ"ל, שיח דמויות; קדרי, עגנון; אברמסון; בהט, חידודי לשון; הורביץ, אמצעים רטוריים; הנ"ל, פעלים ועוד.

3. לא השתמשתי בסריקות ממוחשבות ובמאגרי מידע אלא אספתי את נתוני המחקר בקריאה עקיבה בכל כתבי הזז במהדורות המתוקנת (תל-אביב תשכ"ח). לפיכך אפשר שחמקו מעיני תמניות אחדות של העניינים הנבדקים, ואולם ממילא בכוונתי להותיר את דבריי כסברה עד שיתם המחקר. כל הדוגמות מהזז שבמאמר נטולות מן המהדורה הנ"ל למעט הדוגמות מן הקובץ "אבן שעות". מראי המקום מציינים את שם הספר (לדוגמה: היושבת בגנים) או את שם האסופה ולאחריו שם הסיפור במרכאות כפולות (לדוגמה: אבנים רותחות, "אש בוערת"). בסוף המאמר מצורף נספח ובו פירוט הקורפוס בשלמותו.

ובניסוח כותרתם) מלנקוט את המונחים "סגנון" או "סוגל סגנוני" לעניין התופעה הזאת, שכן נתחוויר לי שהם מזמנים לנוקט אותם מעקשים רבים, וביכרתי את המונח "קו לשון".

סגנונו של סופר הוא מכלול הביצועים הלשוניים הממשים את הבחירה הלשונית שבחר בעיצוב השיח שלו. הסגנון ניכר באמצעות בחינה מעמדת של לשונות יוצרים שונים או של לשון טקסט כלשהו אל מול טקסט נורמה⁴ או באמצעות בחינת הלשון על רקע הלשון הנוהגת באותה תקופה⁵ או באמצעות איסוף מאפיינים לשוניים החוזרים ונשנים בקורפוס הנבדק⁶. מכל מקום מאפייני הלשון הנבחרים האלה, המכונים "סוגלים סגנוניים", בכוחם לסרטט עקרונית את קווי המתאר הסגוליים של לשון היוצר ולהבדילה מלשונותיהם של יוצרים אחרים באותה סוגה ובאותה תקופה. זו הצרה. אם הכתרתו של שימוש לשון לסוגל סגנוני מחייבת עיון גם בסגנונם של סופרים אחרים, החולקים עם הסופר הנבדק קווים לשוניים ובלתי לשוניים, מה יהיה גבול הבדיקה? מה נחוץ לקביעות סגנוניות תקפות, איתנות וקבילות? האם די למצוא תמניות אחדות (כמה?) בקורפוס ההשוואה כדי לבטל כליל את ההנחה שלפנינו סוגל סגנוני של היוצר המסוים שעל הפרק ולקבוע קביעה חלופית שלפנינו שימוש לשון נוהג? שמא רק תמניות מרובות (כמה?) בקורפוס ההשוואה יצלחו לעניין זה? היש צורך לסרוק את כל (!) הקורפוסים האפשריים להשוואה כדי לגבש טענה בדבר סוגלים סגנוניים של הלשון שעל הפרק?

בניסיון להגדיר את סגוליותה של לשון הזו עיינתי לא מעט בסיפורי ש"י עגנון, מרדכי טביב, אמנון שמוש ואלי עמיר. בלשון עגנון עיינתי לפי שהזו ועגנון בני השוואה מבחינת הספרות והתמטיקה ותקופת היצירה; בלשון שלושת האחרים עיינתי לפי שחולקים הם עם מקצת יצירותיו של הזו בסיס תמטי משותף – עולמם והווייתם של יהודים בני עדות המזרח. ואכן, אצל כולם ראיתי תמניות של תופעות לשון אחדות הרווחות מאוד אצל הזו (לשונות טר"ף, מבני פירוט, היגדים כופלים מעגליים לכאורה, מבני ספק וכו'). אם כך, היש בהימצאותן אצל האחרים כדי לבטל את היותן מאפיינים סגנוניים של הזו? ואם כן, מה הוא קו הגבול בין הלשון הנוהגת הרגילה ובין הלשון הנבחרת הסגולית? ומי יקבע את מקום מתיחתו? ביקשתי אפוא לבדוק את גוני לשון טר"ף בסיפוריהם של היוצרים בני ההשוואה. והנה – באופן בלתי מפתיע – מצאתי בהם תמניות לא מעטות שלה, ולהלן דוגמות. אצל עגנון: "באה המלחמה [...] וטרפה דעתה של אשתו" (אורח נטה ללון, ירושלים ותל-אביב תש"ך, עמ' 56); "ספינות לא נטרפו לו בים [...] אבל דאגת הפרנסה וצער

4. הוא טקסט הנבחר לצורך ההשוואה מיצירתו של אותו כותב בסוגה אחרת או מיצירתו של כותב אחר באותה הסוגה של הטקסט הנבחר. ראו קדרי, עגנון; לנדאו, חקר.

5. ראו בן-שחר, קניוק; הנ"ל, שבתאי.

6. ראו רוזן; קדרי, עגנון, עמ' 14-15; פרוכטמן; שלוינגר; צ'מברס; מק'קולי; פיטרס ועוד.

7. על "סוגלים סגנוניים לכאורה" ראו קדרי, עגנון, עמ' 19-20.

גידול בנים מטרפים לכו" (שם, עמ' 104); והם צירופים קיימים ממילא בלשון העברית. אצל טביב: "אומר אני לך תשתוק!" טורף לו התימני" (כעשב השדה, מרחביה 1948, עמ' 61); "ותוך כך מטרף בלשונו בלי הרף בלשונו הרוסית" (כערער בערבה, מרחביה 1957, עמ' 32); והם צירופים שאינם בעברית הקלסית (שאלה מהזו⁸). אצל עמיר: "ובין הזוגות היא זאת שטרפה את חלומותי וגם בהקיץ לא נתנה לי מנוח" (תרנגול כפרות, תל-אביב תשמ"ד, עמ' 116); "צלצל הטלפון טרף את השקט" (מפריח היונים, תל-אביב תשנ"ג, עמ' 201).

אפשר שעגנון היה מקור הראה להזז, אפשר גם ההפך, ואפשר דבר אחר: זאת הלשון הנוהגת בסוגה זו בתקופה זו. באשר לאחרים, אולי נוטלים הם מהזז, אולי מאחרים, ואולי משלהם הדבר. מכל מקום, השאלה וההשפעה לכיווניהן בעייתיות ובלתי מוחלטות.

סגנון וקביעת סוגלים סגנוניים הם עניינים חמקמקים ובעייתיים בעיקר משום שתמיד אפשר להקשות "מנין הוודאות?", בייחוד באשר ליצירות עבר. לכאורה, אין הציון שתופעת לשון נתונה היא סוגל סגנוני אלא קביעה זמנית היפה לשעתה בלבד, משום שפרי שפר ההשוואה האפשרי איננו מוגבל: אמנם אפשר להשוות רק חלק מן הקורפוס הנבדק לחלק מן הקורפוס של טקסט הנורמה, אבל אפשר גם להשוות את כלל היצירה הנבדקת לכלל היצירה של בן ההשוואה (כגון כל יצירתו של הזז מול כל יצירתו של עגנון), ואף לא להסתפק בזה אלא לבחון עוד יצירות של יוצרים אחרים ונוסחים אחרים וכיוצא בזה.

בגין כל זאת עדיף לי המונח "קו לשון" מהמונח "סוגל סגנוני". לשון טר"ף שבכאן היא אפוא קו לשון במטווה הסיפור "ההזז".

2. מניפת המשמעים של טר"ף בסיפורי הזז

בחמישה ספרים ובשלוש אסופות בנות עשרים ושניים סיפורים מניתי כמאה ועשרים תמניות של צירופי טר"ף⁹ – מקצתם נקוטים כלשונם בספרות חז"ל (מעין נטרפה לו השעה; טרף ל- בפני) ואחרים חדשים או מחודשים, והם עיקר עיוני. צורות טר"ף הפועליות יצוקות בסיפורי הזז בכל הבניינים למעט בניין הפעיל, וברוב המקראות בבניין קל בזמן עבר: "טרף בפיו נעימת ניגון" (=זמז; ריחים שבורים, "שלוטית גנוזה", עמ' 131), "טרפה עליו את עולמו" (=שיבשה את חייו; שם, "החשבון", עמ' 183), "טרפה אותם למשכבם" (=זירזה אותם בגערה; היושבת בגנים, עמ' 284) וגם "ולכו מטרף ובוכה בקרבו" (=נרגש ודואב; ריחים שבורים,

8. על פי עדותו של טביב, התעוררה בו ההניעה לכתיבת ספר ביכוריו "כעשב השדה" בעקבות סיפורו של הזז "היושבת בגנים", שנפרסה בו בין השאר דמותו של היהודי התימני באופן שלא נראה לטביב. אמנם טביב הציג דמות תימני שונה בתכלית מזו שהציג הזז, אך לא מן הנמנע שהושפע בתוך כך מלשונו של הזז ומסגנונו.

9. ראו נא שוב הע' 3.

"החשבון", עמ' 184), "נְטָרְפָה לו באותה השעה" (=התפוגגה; שם, "דורות הראשונים", עמ' 92), "היה מִטְרָף וסוער" (=נטרד והולך; אבנים רותחות, "בעלי-תריסין", עמ' 114) ועוד. לא משקלי הפועל של טר"ף ולא תצורותיו יידונו כאן, וגם לא השאלה אם לפנינו פועל הומונימי או פוליסמי. יוצגו כאן גוני המשמעות של טר"ף ביצירתו של הזו.

היקריותיהן של לשונות טר"ף בסיפורי הזו פורסות מניפת משמעים רבת גוונים. עם זה נראה שרוב גוני המשמע אינם אלא מימוש וריאנטי מורחב ומטפורי של משמע אחד מרכזי ובסיסי של השורש טר"ף – אכילה (פראית) של חיות בר אוכלת בשר¹⁰: פעולה (לאו דווקא אכילה) חדה, מהירה, תזזיתית, נרגשת, למשל "טָרַף לה ר' יום-טוב למעטפה מן הקצה" (ריחים שבורים, "עיר ובהלות", עמ' 138); "לְטָרֹף להם לכל החשבונות והשיקולים לאשפה" (דלתות נחושת, ב, עמ' 137). בפעולה זו יש נופך של אלימות, ולפרקים יותר מנופך, למשל "טָרַף בידו כנגדה" (ריחים שבורים, "עיר ובהלות", עמ' 141); "טָרַף על הדלת" (אבנים רותחות, "אש בוערת", עמ' 192). לעתים יש בה גרימה או הבעה של מצוקה נפשית, למשל "דמות דיוקנה של אשתו באה וטרפה לפניו" (דלתות נחושת, א, עמ' 75); "טָרְפָה בידיה את לבה וזלגו עיניה דמעות" (ריחים שבורים, "הגלגול", עמ' 203)¹¹.

להלן תוצג מניפת המשמעים של צירופי טר"ף הפועליים בארבע מחלקות סמנטיות-תחביריות עיקריות; שלוש הראשונות ננקטות בשיחה נרטיבית טעונה, והאחרונה – לאו דווקא בחילופי דברים: (א) צירופי טר"ף בתכנית תחבירית נתונה (אך מתגוננת בסדר רכיביה) לתיאור פעולה מהירה וחדה בנסיכת אמירה טעונה; (ב) צירופי טר"ף לציון טון הדיבור בנסיכת אמירה טעונה; (ג) צירופי טר"ף לציון פעולת הדיבור בנסיכת אמירה טעונה; (ד) צירופי טר"ף לתיאור פעולה מהירה וחדה

10. בקורפוס הנדון נמצאו רק תמניות אחדות של לשון טר"ף במשמעה הבסיסי 'אכילה' ותמיד בצירוף טרף מזונות: "את מעט מזונותיו טרף משניים ושלווה בני טובים שלימדם בהצנע, וכשנה שכולה שבת" (דלתות נחושת, א, עמ' 59); "בעל הדפוס צירף המראות והשירים באגרות-דואר והוציאן לאור. מן האגרות הללו טרפה מזונותיה" (אבן שעות, "דברי-הימים", עמ' 217). הצירוף טרף מזונות בהוראת 'התפרנס' קרוב מאוד למשמע היסודי 'אכל' ("הטריפני לחם חקי"; משלי ל, ח). אפשר לראות באכילה מושג מטונימי המציין את כלל הדאגה לקיום הגשמי. במקרא וגם בלשון חכמים טר"ף מציין אוכל ואכילה, וכאמור, לרוב של חיות בר אוכלת בשר: כפיר, ארי וכד' וכן זאב ופראים וחיה רעה, היינו טר"ף מסמן אכילה שיש בה פראות, גסות, ביטוי לכוחו ולעלינותו של החזק ביחס לחלש, ומכאן נטבעה התכנית הסמנטית היסודית של טר"ף [+מהירות פראית]. לעומת המשמע הבסיסי דגן נראה שהצירוף טרף מזונותיו התעדן עידון מסוים, והוא ננקט כלשון מטפורית לכלל העבודה שאדם עושה כדי לדאוג לקיומו. לשון אחר: טר"ף היסודי מציין הריגה לשם אכילה ממש, ואילו טרף מזונותיו כצירוף אידיומטי מציין עבודה לשם פרנסה.

11. תזזית של גוף היא תזזית הניכרת בממש. ממנה נגררה גם תזזית של נפש, שאינה אלא הטלטול והערוב של טר"ף בלשון חכמים.

לאו דווקא בנסיכת אמירה. צריך לומר: בכל המחלקות טר"ף לגזירותיו ולנסיותיו מתפקד בתוך הצירופים כיסוד המאיך. הוא מטעין את הפעולה הסגולית באותן חדות ותוזית וקדחתנות העולות מן המשמע היסודי שלו, ואילו הפעולה הסגולית עצמה מסומנת בצירופים באמצעות משלימי הפועל דווקא. למשל: "אל תתרוצץ! – צוח בקול חד וגבוה. – אתה טורף לי את העצבים, אתה טורף לי!" (=מרגיז מאוד; דלתות נחושת, א, עמ' 62); "כשיכורה התרפקה עליו, חיבקה אותו וטרפה לו נשיקות על פיו" (=נשיקה אותו בלהט; שם, עמ' 203); "מתוך כך טרף על הדלת ונשתתקו כולם" (=נקש בחזקה; אבנים רותחות, "אש בוערת", עמ' 192); "אבל! לרוח כל החשבונות, לכל הרוחות! לכל הרוחות! לטורף להם לכל החשבונות והשיקולים לאשפה ולרוץ אל סורוקה" (=להשליך; דלתות נחושת, ב, עמ' 137). כך הם פני הדברים בתמניות טר"ף בארבע המחלקות הסמנטיות-התחביריות שלהלן.

2.1 צירופי טר"ף לתיאור פעולה מהירה בנסיכת אמירה טעונה

התבנית: טרף + (ל-)[נמען] + (ב-איבר/כלי [של המוען]) + (כנגד/לפני [הנמען]).
דוגמה: "טרף לה בכף שבידו כנגד עיניה"¹².

לפועל טרף בתבנית זו יש, כניכר, שלושה משלימים פוטנציאליים. שניים מהם מציינים את הנמען, הממומש כיסוד אנפורי חבור למילות יחס אפשריות אחדות (ל-, כנגד, לפני), ואחד מציינ את המוען, וליתר דיוק – את האיבר או את הכלי של המוען, הממומשים כיסוד אנפורי חבור למילית יחס קבועה אחת (ב-). ואולם לאמתו של דבר במרבית התמניות בקורפוס ממומשים רק שני משלימים: משלים האמצעי של המוען (האיבר או הכלי) ומשלים הנמען, וכמעט אין בקורפוס מימוש כפול של משלים הנמען (ומשום כך הדוגמה לעיל היא דווקא היוצאת מן הכלל).

בדוגמות 1–13 להלן משובץ טר"ף לנסיותיו במתכונת המציגה את שני המשלימים, שלא תמיד הם באותו הסדר ולא תמיד הם מפורשים. דוגמות אלו ממיינות לשש תבניות משנה על פי סדר המשלימים ועל פי עצם מימושם.

א. טרף + ב-איבר + כנגד...

1. – היפטרי מעלי! – טרף בידו כנגדה (ריחים שבורים, "עיר ובהלות", עמ' 141).

2. – מה? מה?... – טרף מרי אלפקעה בעיניו כנגדו ונסמך אליו (היושבת בגנים, עמ' 109).

ב. טרף + ב-איבר + לפני...

3. – סוף-סוף הבנת משהו, – טרף אליהו בידו לפניו [לפני מנחם] (בקולר אחד, עמ' 158).

12. ראו להלן, סעיף ו.

4. - אני לא משוגעת, - טרפה חביבה בכתפיה לפניו (היושבת בגנים, עמ' 253).

ג. היפוך סדר המשלימים: טרף + לפני... + ב־איבר

5. - תלך, תלך! טרפו הנשים לפניו בזרועותיהן. - תסתלק מפה, יא רשע! (היושבת בגנים, עמ' 103)

6. - אני לא רוצה! אני לא רוצה! - טרפה הזקנה לפניו בשתי ידיה (שם, עמ' 235).

ד. טרף + ל־ + ב־איבר

7. - פלך! טרף לו סורוקה בידו (דלתות נחושת, ב, עמ' 32).

8. - אהי - - - ! טרף לה מרי סעיד בזקנו. - לא מְשֶׁלֶךְ, לא מְשֶׁלֶךְ הוא זה! (היושבת בגנים, עמ' 47)

9. - למה? - טרף לה מרי סלימאן בעיניו. - מה קרה? (שם, עמ' 349)

ה. מימוש חלקי: טרף + ב־איבר

בתמניות להלן יש רק משלים מפורש אחד (האמצעי - האיבר), ואילו המשלים השני (הנמען) מצוי בהן מכללא, מנסיבת האמירה:

10. - ר' יום-טוב... ר' יום-טוב... - טרף צמקה נוטקה בידו באויר. - בוא לכאן, בוא שמע... היא מתעלפת! מתעלפת! (ריחים שבורים, "עיר ובהלות", עמ' 155)

11. - מה נלך? לאן נלך? - טרף שמעון זאוארוכה בכתפיו ושלוש שיהיו התנאו במין חיוך משונה שיש בו משום חריפות ותמימות כאחת (שם, עמ' 159-160).

12. - לא, לא! - טרף שבח בראשו. - מתוך שנאה! רוצה לאבד אותי מן העולם (היושבת בגנים, עמ' 72).

ו. מימוש כפול של משלים הנמען: טרף + ל־ + ב־איבר + כנגד...

לעומת דוגמות 10-12, דוגמה 13, היא דוגמתנו בכותרת סעיף זה, מציגה כאמור את הפך העניין דווקא - מימוש עודף של משלים הנמען: לה (משלים לציון כללו של הנמען) וכנגד עיניה (משלים לציון חלק מכלל הנמען):

13. - לא, לא, - טרף לה בכף שבידו כנגד עיניה (דלתות נחושת, ב, עמ' 11).

פועלי טרף בדוגמות 1-13 יצוקים אפוא בתבנית נתונה (ומתוך כך - צפויה) המציינת הנפה מהירה, בדרך כלל נרגזת או נרגשת, של איבר (ברוב המקראות) או של מעין איבר (זקן, פעם אחת) או של כלי (פעם אחת) אל מול הנמען. נראה שהאופי הנרגש של הפעולה נגזר לא כל כך מעצם מימושם (המלא או החלקי) של

המשלימים התיאוריים אלא בעיקר מתכונותיו הסמנטיות של השורש טר"ף ומן האמירה שליד הפועל, המביעה לרוב תוכן נסער וגועש. נטול את הפועל טרף מן התבנית, ונטלת ממנה את עיקר נשמתה כתבנית המבטאת עצמת רגשות: "רפרף/ ערסל/ סרטט בידו כנגדה", "מצמץ/ עפעף/ קרץ בעיניו כנגדו", "משך/ נגע/ גלגל בכתפיו". דברים אלו תקפים לתבנית טר"ף הנדונה כשהיא לעצמה, קל וחומר לתבניות טר"ף בסמוך לאמירות שעל פי תוכנן ועל פי סימני הפיסוק הנתונים בהן ניכר שהן עתירות רגש ועצמה.

באשר למושא ההנפה, האיבר או הכלי – ראוי לציין שהכלי היחיד שנמצא בקורפוס היה הכף (האחוזה ביד), והאיברים המונפים כולם איברים עליונים או עליונים בכוח, קרי חלקי גוף העשויים להיראות לעיניו של הנמען בעת השיחה פנים אל פנים: ראש, עיניים, זקן, כתפיים, ידיים, זרועות, כף יד, אגרוף ואצבע. לא נמצאו בקורפוס איברים תחתונים כגון רגליים, ברכיים או גב, אולי משום שהם רחוקים מעינו של בן השיחה וברגיל אינם מונפים בעת חילופי דברים.

זאת ועוד: בסמוך לנמען שמומש באמצעות המשלים כנגד ננקטו לרוב הן היד וחלקיה הן הראש וחלקיו, אך בסמוך לנמען שמומש באמצעות המשלים לפני ננקטו רק היד וחלקיה, אם במקרה ואם בכוונה.

רובן המכריע של תמוניות טר"ף במחלקה זו משובץ בסיפור ההזוי בדיאלוגים טעונים ופולמוסיים. הווה אומר, תמוניות טר"ף משתתפות במארג השיח כאמצעי אמנותי ליצירת מתאם בין האמור ובין העשוי, בין לשון פיו של האומר ובין לשון הגוף שלו. התבנית המשקפת את פעולת המוען בנסיבת האמירה ואת התנהגותו תפקידה ללוות את האמירה ולהשלימה: אמירה רגוזה ורגושה מלווה בתנועה רגוזה ורגושה. הקולות והמראות, התכנים והמחוות – אלה ואלה שותפים בעיצוב תמונת הדיאלוג בסיפורי הזז.

יוצאות מן הכלל המעידות על הכלל הן דוגמות 14–16, שאין בהן אלימות מתפרצת או כבושה אלא מעין התגרות וקנטרנות מחויכות, וגם האמירות שלידן אינן מורתחות:

14. – נו, עס־הארץ... – לגלג ר' זונדלה וטרף בידו ברפיון (ריחים שבורים, "דורות הראשונים", עמ' 20).

15. באותה שעה בא החבר זיאמה וטרף לפנייהם מתוך הזמרה ומתוך הרקידה בבקבוק ובספל שבידיו (דלתות נחושת, ב, עמ' 31).

16. – לא, לא, לא, – טרף לו מרי סעיד באצבע. – יותר טוב תתנו לי את שכרי בתחילה.

[...] לשעה, כיון שפרשו ממנו והלכו להם, הפך מרי סעיד ונסתכל במרי אלפקעה.

– תורת אמם! שאגיד להם! – גיחך ואמר (היושבת כגנים, עמ' 81–82).

מימושו של המשלים התיאורי ברפיון ליד לשון טר"ף (דוגמה 14), טבעה של טריפת היד בנסיכת בילוי ומשתה אל מול זוג נאהבים (דוגמה 15) וסירובו הדעתי של מרי סעיד לבקשתם של שני האברכים האשכנזיים שביקשו לשמוע ממנו תחזית לימים שעד תשעה באב והבטיחו לשלם את שכרו אחר כך – סירוב שלפי הקשר השיחה ולשון הגוף של מרי סעיד הוא תקיף אך לא אלים או גס (דוגמה 16) – כולם מקהים הקהיית מה את עוקצה של התבנית הריגושית הנדונה כאן. מטבע הדברים, דווקא לנוכח ההקהיה המקומית ולנוכח הסיוג ההקשרי הנתון מתחוויר טיבה הרגיל של תבנית טר"ף כתבנית המביעה את סערת הלב וסערת הפה.

לסיכומו של דבר, התבנית "טרף + (ל-) + (ב-) + (כנגד/לפני)", במימושה המלא או החלקי ובסדרי משלימים משתנים, שכיחה מאוד אצל הזוג בקרבת אמירות טעונות בחילופי דברים מרוגשים בשיח הנרטיבי, ושכיחות זו עושה אותה ל"קו לשון" בסיפור ההזוי בכלל ולאמצעי אמנותי בולט בעיצוב השיחה ההזוית ובהלכרתה בפרט.

2.2 צירופי טר"ף לציון טון הדיבור בנסיכת אמירה טעונה

התבנית: טרף ל- [דבריו] בפני... (=הטיח בו); טרף כלשונו.

זו קבוצה מיוחדת של צירופי טר"ף המצינים את טון הדיבור הנסער, הווכחני, המוטרד. גם כאן לא מיותר להדגיש שצירופי טר"ף עומדים לעצמם כצייני טון הדיבור גם בלא האמירות הסמוכות להם, ומה גם שברקעם של שימושים אלו הקשרי התרסה תלמודיים: "טורפין לו תפילתו בפניו" (ברכות ה, ב), "כל מצווה שישאל עושין בעולם הזה באות וטורפות אותם לעכו"ם לעולם הבא על פניהן" (עבודה זרה ד, ב) ועוד. ואולם מציאותם של דברי הטחה והתרסה מפורשים בגוף האמירה הסמוכה יוצרת יחידת שיח מלוכדת, הפורסת מרקם טקסטואלי אחיד. הנה:

17. – אתה, אתה חולם! – טרפה לו דבריו בפניו. – רואה בעליל. גדולים... צבעים מצבעים שונים... ג'ן-עדן! (אבנים רותחות, "בעלי-תריסין", עמ' 99)

18. – אי אתה עקבי! – היתה טורפת לו בפניו ואומרת מתוך הרוגז ומתוך הטינה שבלב. – לא, אי אתה עקבי (דלתות נחושת, ב, עמ' 42).

19. – לבדך! – טרפה לו הזקנה תשובתה בפניו. – תאכל לבדך! (כאן תשובה במקום דברים; היושבת בגנים, עמ' 346)

הוא הדין לצירוף טרף לשונו וכד', שאפשר להבינו כציון כללי של אמירה חטופה מפי אדם מוטרד, אך הימצאותה של אמירה סגולית, המציגה מפורשות את הביצוע המקוטע, איננה אלא מהלך טקסטואלי צפוי להבנת משמעותה של התבנית בכללה. לאמירה הסגולית במקרה זה יש תרומה – היא מממשת את סיבת ההיטרדות

וממקדת את הערך הסמנטי השלטני (הדומיננטי) של האמירה (בלבול, הצטדקות, עקשנות וכד'):

20. - אני?... חס לי, אני לא... - טרף קארפו בלשונו. - זה העם... הכול העם... רוח של שיגעון אחז אותם ושברו... וקרעו... אני השתדלתי... (דלתות נחושת, ב, עמ' 55)
21. - שלי... שלי... - טרף לשונו בדיבור אחד. - שלי... שלי! (היושבת בגנים, עמ' 226)

2.3 צירופי טר"ף לציון פעולת הדיבור בנסיבת אמירה טעונה
זו קבוצת צירופי טר"ף המציינים מפורשות את הערך האילוקוציוני של האמירה, בעיקר פעולות דיבור מסוג קללה ומעט - עצה:

22. בופמאלקו בא וטרף לשונו בקללה (אבן-שעות, "אותו האיש", עמ' 8).
23. [...] לא תהא, טרפה לשונה בקללה ואמרה, נמשכת מלכותם של רשעים אכזרים אלו [...] ככלבים היתה הורגת אותם, ככלבים (שם, "תות!.. תות!..", עמ' 136).
24. יוסי'ים, מן הצהרים ומעלה, היו השכנות מתקבצות אצלה ובאות, אשה-אשה ומלאכתה בידה. כל אחת טורפת לשונה בדבר עצה (יעיש, עמ' 223).

2.4 צירופי טר"ף לתיאור פעולה מהירה וחדה לאו דווקא בנסיבת אמירה
צירופי טר"ף מופיעים גם כמצייני תנועה או מעבר ממקום למקום, והואיל והתכונת הסמנטית הבולטת של טר"ף היא [+מהירות], התנועה המסומנת בו חטופה וחופזת. כיוון שמדובר בתנועה, מתבקשים משלימים לוקטיוויים מוצרכים וממומשים. אכן, במובאות לא מעטות מן הסיפור ההזוי המשלימים הלוקטיוויים באים במפורש, מהם בהרכבים קבועים כגון מן... אל... או אילך ואילך ומהם בציון מרחב התנועה של הפעולה.

א. טרף מן... אל...

25. התחיל ר' משל ישר יורד בסכנת-נפשות בשיפוע ההר, מיטרף משיח לשיח ומסלע לסלע וקורא [...] וכך היה מיטרף בין השיחים נאחז וניתר ומפסג ומפרכס וצווח ככרוכיה (ריחים שבורים, "התייר הגדול", עמ' 223).
26. בעלי בתים [...] דחקו בערכוביה מטולטלת אחת וטרפו ממקום למקום, זה לכאן וזה לכאן (שם, "עיר ובהלות", עמ' 161).

ואפילו בציון מקום מטפורי בהיגד השוואה שהיסוד המשווה שלו נטול מלשון חכמים:

27. כל הימים ערג בתפילה לפני הקדוש-ברוך-הוא והיה מיטרף ממזמור

למזמור כספינה המיטרפת בים מנחשול לנחשול (אבנים רותחות, "בעלי-טריסין", עמ' 107).

ב. טרף + אילך ואילך

28. התחילו הם מיטרפים אילך ואילך ומתחבטים בזוויות (דלתות נחושת, ב, עמ' 171).

29. בערבוביה ומהומה טרפו הבריות אילך ואילך, זוגות-זוגות וחבורות-חבורות, אנשים ונשים, נבלעים אלו באלו ומבצבצים ויוצאים אלו בין אלו. כביכול, כאילו אפשר לומר כן, ששון ושמחה בעולם (היושבת בגנים, עמ' 165).

ג. טרף + על פני / ב- / ב- על...

30. - אני כבר אכלתי, - אמרה סלאמה לתוך חללו של בית, לבין הצללים שטרפו על-פני הכתלים (היושבת בגנים, עמ' 89).

31. היו האנשים מיטרפים בשלג שנים-שנים וחבורות-חבורות ונגדשים ערמות-ערמות אלו על גבי אלו (דלתות נחושת, ב, עמ' 179).

32. תוך כדי כך נדמה לו כאילו יד קרה נגעה בצוארו והרימה את שערו מעל ערפו כלפי מעלה. מיד נודעזע, נינענע בבהלה ראשו לצדדים וטרף שתים ושלוש פעמים בידו על גב צוארו (בקולר אחד, עמ' 49).

כתלים ושלג (בדוגמות 30-31) מציינים את זירת הפעילות המהירה שברחביה נעים ה"מיטרפים" בה ממקום המוצא למקום היעד. צוואר (בדוגמה 32) אינו מצייין רק את המרחב הכללי של הפעילות המהירה אלא גם את אחד משני המשלימים הלוקטוריים של פעולת ההכאה. כדי להכות יש לפעמים להציב את הכלי המכה במקום גבוה מן המקום המוכה. צוואר מצייין אפוא את המשלים הנמוך מבין השניים הנחוצים במעשה ההכאה; המשלים המסמן את נקודת הציון הגבוהה של האיבר המונף להכאה נשמט, אבל ככל רכיב לשוני אליפטי גם הוא נוכח על אף נפקדותו. אפשר שנתפתחו צירופי טרף אלו, המסמנים תנועה זריזה, מן "הספינה המיטרפת בים" (תענית ג, ז). השערה זו אינה זרה לידוע לנו על דרכו של הזו לפתח מן המצוי במקורות מערכים לשוניים מורחבים המציעים יש חדש מיש נתון.

3. סיכום

לשורש טרף לגזירותיו ולנטיותיו יש אצל הזו תפקיד מאיין שעיקרו ציון מהירות, רזיות, חדות ואלומות, המאפיינות נסיבות נרטיביות נסערות והתרחשויות פיזיות ונפשיות מרוגשות. הטעם לתפקיד המאיין הזה ברור לנוכח המצוי במקרא וברבדים מאוחרים ממנו, שבהם נוספו לטרף גוני אלימות מה: המתה, ריטוש, חניקה, הכאה,

פציעה, קיצוץ וריסוק, לקיחה בחזקה חוב מן החייב, שוד וביזה, מניעה, ערוב וטלטול, השלכה, הגדרת מזון "טרף" וכו' (ראה גור; כנעני; קוסובסקי). זו אפוא התשתית הסמנטית לשלל גוני המשמע של האיוך המהיר והאלים של מגוון הפעולות הנלוות (כרגיל) לאמירות בסיפור ההזוי.

שיבוצם של צירופי טר"ף לגוניהם בקרבת אמירות אמוטיוויות מסמן אותם כ"קווי לשון" בשיחות שבסיפורי חיים הזז וכיסוד טקסטואלי האחראי בין השאר להלכדת תמונות השיחה וליצירת טקסטמות קוהרנטיות שיש בהן משתמע ומפורש, המשלימים זה את זה.

נספח: הקורפוס הנבדק

כל הקורפוס למעט אבן-שעות נטול מן כל כתבי חיים הזז, מהדורה מתוקנת, הוצאת עם עובד, תל-אביב תשכ"ח. אבן-שעות – הוצאת עם עובד, תל-אביב תשל"ג.

הספרים:

דלתות נחושת (כרכים א, ב); בקולר אחד; היושבת בגנים; יעיש (כרך א).

האסופות והסיפורים בהן:

ריחים שבורים: "דורות הראשונים", "שלולית גנוזה", "עיר ובהלות", "החשבון", "הגלגול", "רחמים", "התייר הגדול".

אבנים רותחות: "חתך-דמים", "גלגל החוזר", "בעל-תריסין", "הרת-עולם", "דרבקין", "אש בוערת", "ירחם השם".

אבן-שעות: "אותו האיש", "עד אחרית", "החצר", "בעל-דין", "תות!... תות!", "מוליאבקה", "נפל הגורל", "דברי-הימים".

רשימת הקיצורים

אברמסון = שרגא אברמסון, "משהו ללשונו של הזז", בתוך לאור, הזז, עמ' 51–78 בהט, חידודי לשון = חיים בהט, "חידודי לשון ביצירתו של חיים הזז", לשונו לעם לו (תשמ"ה), עמ' 244–250

בהט, עגנון והזז = יעקב בהט, ש"י עגנון וחיים הזז, חיפה תשכ"ב
בהט, שיטת הדימויים = יעקב בהט, "שיטת הדימויים ביצירתו של חיים הזז: מקורות, מקוריות ומניירה", דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, חטיבה ג, ירושלים תשמ"ו, עמ' 313–320

בהט, שיטת השינויים = יעקב בהט, "לעיקרי שיטת השינויים בין מהדורה קמא למהדורה בתרא ביצירת חיים הזז", בתוך ברזל, הזז, עמ' 327–351

בן-שחר, קניוק = רינה בן-שחר, "על לשון הרומן 'בתו' ליוס קניוק ועל מגמות סגנוניות בסיפורת הישראלית של שנות השמונים", לשון ועברית 4 (תש"ן), עמ' 44-36

בן-שחר, שבתאי = רינה בן-שחר, "יעקב שבתאי - סגנון הרומנים 'זיכרון דברים' ו'סוף דבר' - וסימני השפעתו על סגנונם של סופרים אחרים", בלשנות עברית 30-28 (תש"ן), עמ' 90-83

ברזל, דימיו ובבואה = הלל ברזל, "דימיו ובבואה ביצירת הזו: מקרא ב'הגלגול' וב'חופה וטבעת'", בתוך ברזל, הזו, עמ' 173-135
ברזל, הזו = הלל ברזל (עורך ומלקט), חיים הזו: מבחר מאמרי ביקורת על יצירתו, תל-אביב תשל"ח

גור = יהודה גור, מלון השפה העברית, תל-אביב תש"ג
גרינברג = יהודית גרינברג, "לשון וסגנון ב'חתן דמים'", בתוך סדן ולאור, עמ' 189-171

הורביץ, אמצעים רטוריים = מירי הורביץ, "אמצעים רטוריים בארבע שיחות בסיפור 'בעלי תריסין' לחיים הזו", חלקת לשון 23 (תשנ"ז), עמ' 110-92
הורביץ, פעלים = מירי הורביץ, "פ + ופ + ואמר: סדרות משולשות של פעלים ליד אמירות בסיפורי חיים הזו", דברי הקונגרס העולמי השנים-עשר למדעי היהדות (בדפוס)

וינמן = אריה וינמן, "מוטיב העקדה ב'בקולר אחד' להזו", ביקורת ופרשנות 22 (תשמ"ו), עמ' 88-75

ורסס = שמואל ורסס, ממנדלי עד הזו, ירושלים תשמ"ז
זמרן, הסיפור הסימלני = אתי זמרן, "הסיפור הסימלני של חיים הזו: דיון בשינויי נוסח ב'הגלגול' וב'חופה וטבעת'", ביצרון ה (תשמ"ג), עמ' 38-29
זמרן, נוסחים = אתי זמרן, "דרכו של הזו בשינוי הנוסחים: המעבר מ'מאמר משה רבנו' ל'ר' פנחס'", בתוך סדן ולאור, עמ' 287-273
כנעני = יעקב כנעני, אוצר הלשון העברית לתקופותיה השונות, א-יח, ירושלים ותל-אביב תשכ"ב-תשמ"ט

לאור, הזו = דן לאור (עורך), חיים הזו: האיש ויצירתו, ירושלים תשמ"ד
לאור, פתח דבר = דן לאור, "פתח דבר", בתוך לאור, הזו, עמ' 9-5
לנדאו, חקר = רחל לנדאו, "בין חקר השיח לחקר הסגנון", בלשנות עברית 20 (תשמ"ג), עמ' 78-61

לנדאו, יודקה = דב לנדאו, "מי מפחד מן הדרשה של יודקה?", נתיב 2 (תשמ"ט), עמ' 81-71

לנדאו, סיפורי הזו = דב לנדאו, "בדיה ומציאות בסיפורי הזו", ביקורת ופרשנות 26 (תש"ן), עמ' 77-57

מגד = אהרן מגד, "עולם הכלים השבורים", בתוך לאור, הזו, עמ' 91-79

- מיכלי = בנימין יצחק מיכלי, "גיבורי הזז בתמורות הזמן והמקום", מאזנים מו (תשל"ח), עמ' 187-199
- מירון = דן מירון, חיים הזז, מרחביה 1959
- מק-קולי R. K. S. McCauley, "The Adverbs of Authority", *English World Wide* 16 (1995), pp. 37-60
- סדן ולאור = דב סדן ודוד לאור (עורכים), מאסף יא (תשל"ח); מוקדש ליצירת חיים (הזז)
- סמילנסקי = יזהר סמילנסקי, "תזמורו של הטקסט בסיפורי הזז", בתוך לאור, הזז, עמ' 35-50
- פיטרס P. Peters, "In Search of Australian Style", *English Today* 12 (1996), pp. 3-7, 10
- פישלר, ארכאזים = ברכה פישלר, "שלילת הבינוני: ארכאזים בלשונם של הזז ועגנון", מחקרי ירושלים בספרות עברית (בדפוס)
- פישלר, הלצה = ברכה פישלר, "הלצה הבאה במליצה", לשוננו לעם מד (תשנ"ג), עמ' 88-92
- פישלר, העצמה = ברכה פישלר, "דרכי ההעצמה בסגנונו של חיים הזז: על 'היושבת בגנים'", בתוך סדן ולאור, עמ' 134-161
- פישלר, מילון = ברכה פישלר, "מילונו השנוי במחלוקת של הרומן 'בישוב של יער' מאת חיים הזז", דברי הקונגרס העולמי האחד-עשר למדעי היהדות, חטיבה ג, כרך 3, ירושלים תשנ"ג, עמ' 167-174
- פרוכטמן = מאיה פרוכטמן, לשונה של ספרות, תל-אביב תש"ן
- צ'מברס J. K. Chambers, *Sociolinguistic Theory: Linguistic Variation and Its Social Significance*, Oxford 1995
- קדרי, עגנון = מנחם צבי קדרי, ש"י עגנון רב סגנון, רמת-גן תשמ"א
- קוסובסקי = חיים יהושע קאסאווסקי, אוצר לשון התלמוד, טו, ירושלים תשכ"ה
- רוזן = חיים רוזן, העברית שלנו: דמותה באור שיטות הבלשנות, תל-אביב תשט"ז
- רצהבי, בעלי תריסין = יהודה רצהבי, "עיונים ב'בעלי תריסין' לחיים הזז", עלי שיח 9 (תש"ם), עמ' 50-60
- רצהבי, לשונות עבריים = יהודה רצהבי, "לשונות עבריים של בני תימן בפי הזז", בתוך סדן ולאור, עמ' 75-133
- רצהבי, שיח דמויות = יהודה רצהבי, "שיח דמויות בסיפורי הזז", ביצרון 49-51 (תשנ"ב), עמ' 82-93
- שביד = אריאלה שביד, "בין הגות לסיפורת: לבחינת עמדתו הרעיונית של חיים הזז", בתוך לאור, הזז, עמ' 20-34
- שלוזינגר = יצחק שלזינגר, "בחירה סגנונית בצירופים שמניים בכתיבה עיתונאית", דברי המפגש השנתי התשיעי של החוג הישראלי של חברי החברה האירופית לבלשנות, בעריכת מאיה פרוכטמן, רמת-גן תשנ"ג, עמ' 87-100

שנהר = עליזה שנהר, כוחה של תשתית, תל-אביב תשמ"ד
 שקד, בקץ הימים = גרשון שקד, "המחזה האקספרסיוניסטי: 'בקץ הימים' מאת
 חיים הזז", על סיפורים ומחזות: פרקים ביסודות הסיפור והמחזה, ירושלים
 1992, עמ' 129-156
 שקד, דרכי אפיון = גרשון שקד, "נטול אדם מישראל כיוגרפיה שלו": על דרכי
 האפיון ביצירתו של הזז", ביצרון ה (תשמ"ג), עמ' 15-20
 שקד, הזז = גרשון שקד, "זעקת המהפכה: על מקומו של הזז בתולדות הסיפורת
 העברית", בתוך לאור, הזז, עמ' 10-19